

https://doi.org/10.31516/2410-5333.054.07

УДК 025.13:025.17]:004(477)](045)

М. О. Шевченко, аспірант, Харківська державна академія культури,
м. Харків

shmaryna.94@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-3473-1923

КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ ДОКУМЕНТІВ ДЛЯ ОЦИФРУВАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Означено важливість першочергового оцифрування рідкісних та цінних документів, що становлять історико-культурну спадщину України. Розглянуто критерії, за якими книжкові видання долучають до категорії «книжкові пам'ятки» в Україні. Визначено основні групи критеріїв, якими мають керуватися співробітники бібліотек під час оцінювання книжкових видань для відбору на оцифрування. Акцентовано на необхідності долучення до цифрової колекції історико-культурної спадщини України національного рівня не лише книжкових видань, а й інших документів (періодичні, картографічні, нотографічні видання, листівки тощо).

Ключові слова: оцифрування, критерії відбору, історико-культурна спадщина, книжкові пам'ятки.

М. А. Шевченко, аспірант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

КРИТЕРИИ ОТБОРА ДОКУМЕНТОВ ДЛЯ ОЦИФРОВКИ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ УКРАИНЫ

Установлено важность первоочередной оцифровки редких и ценных документов, составляющих историко-культурное наследие Украины. Рассмотрены критерии, по которым книжные издания относят к категории «книжные памятники» в Украине. Определены основные группы критериев, которыми должны руководствоваться сотрудники библиотек при оценке книжных изданий для отбора на оцифровку. Акцентировано на необходимости включения в цифровую коллекцию историко-культурного наследия Украины национального уровня не только книжных изданий, но и других документов (периодические, картографические, нотографические издания, открытки и т. п.).

Ключевые слова: оцифровка, критерии отбора, историко-культурное наследие, книжные памятники.

M. O. Shevchenko, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

DOCUMENT SELECTION CRITERIA FOR DIGITIZING THE HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE

Relevance of this study. The impact of the growing public interest in the historical past of Ukraine, national cultural heritage and active development of information technology in library activities is relevant. Libraries as social institutions create digital collections of Ukrainian historical and cultural heritage.

The digitization of library collections is a new trend to preserve rare and valuable documents. It is a reliable systematization of cultural heritage.

The aim of this paper is to study documents in library collections for their digitization; to identify the main document selection criteria for the digitization of historical and cultural heritage.

Research methodology. The author analyzes the legislation of Ukraine and scientific publications on the subject. The author uses following general scientific methods: analysis, synthesis, generalization and others.

Results. The importance of digitizing rare and valuable documents constituting the historical and cultural heritage of Ukraine is shown. Particular attention is paid to the main groups of criteria for evaluating book editions. The study demonstrated a need for the digitization of various documents: books, periodicals, cartographic and printed music editions, postcards, posters etc.

Novelty. The paper is the first attempt for presenting the document selection criteria to digitize the historical and cultural heritage of Ukraine.

The practical significance. The main results of this study can be used by libraries for the organization of more efficient digitization of Ukrainian historical and cultural heritage.

Conclusion. The primary task of a library is to preserve historical and cultural heritage and to disseminate cultural values under the conditions of informatization of the society. Particular attention is paid to determine specific selection criteria of different types of documents for the digitization of Ukrainian historical and cultural heritage.

Keywords: *digitization, selection criteria, historical and cultural heritage, book heritage.*

Постановка проблеми. Нині спостерігається зростаючий інтерес суспільства до історичного минулого України, пам'яток національної культури, збереження яких здійснюють соціальні інститути — бібліотеки. З активним розвитком та використанням інформаційних і комп'ютерних технологій важливу роль у бібліотечній практиці відіграють створення цифрових колекцій, передусім історико-культурної спадщини, та організація безперешкодного доступу до цієї цифрової інформації. Бібліотеки, як важливі соціальні та просвітницькі інституції, покликані активно впливати на стан і розвиток культури, освіти й самоосвіти населення.

Оцифрування фондів бібліотек, у яких зберігаються скарби як національної, так і світової культур, наразі є важливою альтернативою іншим методам збереження рідкісних і цінних документів, яка надає більше можливостей надійно впорядкувати культурну спадщину відповідно до вимог сучасного інформаційного суспільства. Застосування технології оцифрування дозволяє створити високоякісну копію документа, яка використовуватиметься надалі, таким чином зберігаючи та захищаючи оригінал документа; забезпечити багатьом споживачам доступ до історико-культурної спадщини, задовольняючи їхні наукові, освітні

та інші інформаційні запити; зберегти й передати культурне надбання України майбутнім поколінням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні та організаційні аспекти оцифрування як процесу, зокрема й бібліотечних фондів, розробляло чимало вітчизняних і зарубіжних дослідників. Слід відзначити праці, присвячені аналізу критеріїв рідкісних та цінних книг, книжкових пам'яток. Г. І. Ковальчук (2004, 2007, 2008, 2010, 2012 рр.) у своїх наукових працях розглядає книжкові пам'ятки, яким належить особливе місце серед інших пам'яток історії та культури; визначає критерії, за якими певну книгу вважають книжковою пам'яткою, що можуть бути основою відбору для оцифрування. Серед актуальних питань, пов'язаних із формуванням цифрових ресурсів бібліотек, І. В. Лобузін (2012) виокремлює п'ять категорій документів на традиційних носіях, які слід оцифрувати: унікальні, цінні та рідкісні документи (1 категорія); облікові документи бібліотечного й архівного фонду (2 категорія); старі документи (3 категорія); документи підвищеного попиту (4 категорія); видання, наявні у відділах в обмеженій кількості (5 категорія). Грунтовному дослідженню теорії та практики формування колекцій документних пам'яток присвячена публікація І. Я. Лосієвського (2013), у якій акцентовано на тому, що в бібліотеках, крім книжкових видань, наявні й інші види документів та артефакти (наприклад, епіграфічні, нумізматичні й фалеристичні пам'ятки тощо). Дослідник наводить один із вичерпних переліків видів і груп документів, які зберігаються в колекціях вітчизняних бібліотек. Але, незважаючи на наявність значної кількості ґрунтовних публікацій та праць відповідної тематики, означена проблема остаточно не досліджена. Це пов'язано з відсутністю єдиних регламентуючих документів з оцифрування. Наявні напрацювання розпорошені по величезній кількості наукових публікацій та нормативно-правових документах, тому надзвичайно важливо розробити єдині теоретико-методичні положення оцифрування документів для зручності роботи будь-якої бібліотеки, як національної, обласної, так і публічної, закладу вищої освіти тощо. Крім того, нині досі є низьким рівень кооперації та координації роботи бібліотек зі створення цифрових колекцій, передусім історико-культурного надбання.

Мета статті — виявити особливості документів, фондів бібліотек України, що зумовлюють їх оцифрування, визначити основні критерії відбору документів історико-культурної спадщини, якими мають керуватися бібліотеки в діяльності з оцифрування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання важливості та необхідності оцифрування документів порушували в дослідженнях немало вітчизняних і зарубіжних учених, акцентуючи на різних аспек-

тах цієї проблематики. Але, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, з оцифруванням документів і досі пов'язано багато організаційних, технологічних та правових питань. Одним із проблемних моментів є критерії відбору документів, які потребують першочергового переведення в цифровий формат. Оскільки бібліотеки просто неспроможні оцифрувати все, без винятку, розмаїття документів, що зберігаються в їхніх фондах, з різних причин (недостатньої кількості фахівців, відповідного комп'ютерного та програмного забезпечення, відсутності єдиних теоретико-методичних і нормативних положень тощо), тому надзвичайно важливо обмежитися певними документами, які необхідно оцифрувати першочергово.

Основаючись на наукових дослідженнях (Євстигнеєва, 2014; Ковальчук, 2008; Лобузн, 2012), можна виокремити загальні критерії оцінки документів для оцифрування (категорії документів):

- цінні, унікальні, рідкісні документи;
- документи, які мають незадовільний фізичний стан (пошкоджені внаслідок впливу фізико-хімічних та біологічних чинників, під час надзвичайних ситуацій (пожежі, затоплення тощо));
- документи, що мають загрозу втрати інформації (наприклад, вицвітання та зникнення тексту тощо);
- документи підвищеного попиту;
- видання, наявні в обмеженій кількості.

З перелічених найскладнішим для бібліотечних працівників нині є критерій цінності документів. Часто перед бібліотеками постає питання «Які документи можна вважати цінністю?». Відповідно до Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999), до культурних цінностей належать старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову й літературну цінність, окремо або в колекції; манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, зокрема кіно-, фото- й фонодокументи, окремо або в колекції. Уважаємо, що таке визначення є неконкретним, «розмитим» і потребує суттєвого уточнення.

Оскільки більшу частину фондів бібліотек становлять саме книги, то пріоритетною групою для оцифрування є категорія документів «книжкові пам'ятки». Книжкові пам'ятки посідають важливе місце серед інших культурних пам'яток, оскільки мають специфічну особливість: поєднання інформації та її матеріального носія.

Відповідно до Наказу Міністерства культури України «Про затвердження Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання» (2016), книжкові пам'ятки поділяють на групи:

Одиничні книжкові пам'ятки:

1) рукописні книги: створені до кінця XVII ст. — всі (зокрема фрагменти), починаючи з XVIII ст. — лише унікальні, зі зважанням на особливості письма та матеріалів, місце створення й мову, оформлення, зміст;

2) стародруки — видання XV–XVIII ст., за такими групами: інкунабули; палеотипи; видання глаголичним шрифтом (XV–XX ст.); видання латинським шрифтом (1551–1800 рр.); видання кириличним шрифтом (1551–1800 рр.); видання гражданським шрифтом (книги та періодичні видання, надруковані «гражданкою» до 1800 р.); інші стародруки (книги та періодичні видання, надруковані протягом XV–XVIII ст. іншими шрифтами);

3) українські видання (книги й періодичні видання, надруковані українською мовою протягом 1801–1922 рр., незалежно від того, на якій території вони вийшли друком) та надруковані будь-якою іншою мовою протягом 1801–1860 рр. на території сучасної України;

4) окремі найцінніші видання або примірники видань — перші та/або прижиттєві видання праць засновників науки й техніки, які містять фундаментальні наукові відкриття і дослідження; перші та прижиттєві видання творів класиків художньої літератури, видатних діячів культури й мистецтва; примірники нелегальних чи заборонених цензурою видань; видавничі фальсифікати та примірники із замаскованими виданнями; книги — зразки художнього оформлення та поліграфічного виконання, зокрема незвичайних форматів і форм; бібліофільські видання (номерні або іменні примірники, видання, розмножені незвичайними способами, надруковані на нетрадиційних матеріалах, в оправах ручної роботи, виготовлені з рідкісних матеріалів тощо); примірники з автографами, записами, екслібрисами та печатками видатних діячів держави, науки, культури, літератури — за такими групами:

- українські видання — книги та періодичні видання, надруковані українською мовою протягом 1923–1945 рр., незалежно від того, на якій території вони вийшли друком, та надруковані будь-якою іншою мовою протягом 1861–1945 рр. на території сучасної України;
- російські видання — книги й періодичні видання, надруковані будь-якою мовою протягом 1801–1925 рр. на території в межах сучасного державного кордону Російської Федерації, крім видань українською мовою;
- іноземні видання — книги та періодичні видання, надруковані будь-якою мовою протягом 1801–1900 рр., незалежно від того, на якій території вони вийшли друком.

Колекції — книжкові пам'ятки — зібрання одиничних книжкових пам'яток та/або книги й періодичні видання, що разом становлять цінний для держави (світу) історико-культурний об'єкт.

Звісно, наведений перелік не є вичерпним, оскільки містить основні категорії документів. Але, як з'ясовано, інколи у фондах бібліотек зберігаються унікальні, одиничні книжкові видання, тому цей перелік потребує додаткового уточнення, відповідно до потреб певної бібліотеки.

Критеріями долучення книги до категорії «книжкова пам'ятка» є (Ковальчук, 2004, 2007):

- хронологічний (час створення книги);
- історичний (значення книги для розвитку суспільства, регіону, світу);
- етапність (книга є пам'яткою переломного періоду в житті країни, його невід'ємною складовою);
- унікальність (вирізняє книгу як єдину у своєму роді, що збереглася в єдиному примірникові чи має індивідуальні особливості, які становлять наукове або історичне значення — з автографами, власницькими записами, додатковими вкладеннями або малюнками);
- пріоритетність (книга як перше за часом видання творів класиків науки й літератури, інших творів, що мають принципово важливе значення для історії та культури, суспільно-політичного розвитку);
- меморіальність (пов'язаність книги із життям та працею видатних історичних особистостей або наукових чи творчих колективів, а також із пам'ятними місцями);
- колекційність (характеризує книгу щодо її належності до колекцій, які мають властивості важливого історико-культурного об'єкта) та ін.

Також важливим є критерій, який стосується особливого зовнішнього оформлення та унікальності форми або матеріального втілення тощо.

Підсумовуючи, виокремимо групи критеріїв, відповідно до яких оцінюються книжкові видання під час відбору для оцифрування:

- змісту (історична, суспільна, наукова значущість тексту);
- зовнішнього оформлення (формат, ілюстрації, буквиці);
- рідкісні видання з індивідуальними особливостями (наявність автографів, маргіналій, екслібрисів та ін.) й рідкісні видання через незначну кількість (знищені, заборонені).

Однак бібліотеки зберігають у своїх фондах не лише книжкові видання. Значна частина — інші види документів, які водночас становлять історико-культурну спадщину України і також потребують оцифрування для подальшого збереження та забезпечення доступності ширшому загалові. погоджуємося з думкою І. Я. Лосієвського (2013), що у фондах

«книгозбірень», поряд із книгами, зберігаються документи, які не є друками, безпосередньо не пов'язані з історією рукописної чи друкованої книги, книговидання. Дослідник виокремлює не лише книжкові видання, а й рідкісні та цінні аркушеві (афіші, запрошення, листівки тощо), рідкісні й цінні нотні, рідкісні та цінні картографічні видання. У фондах вітчизняних бібліотек також зберігаються нумізматичні колекції, колекції медалей, колекції нагородних, службових і сувенірних значків, керамічні клейма, берестяні грамоти тощо.

Уважаємо, що для повного відображення історико-культурного надбання України, пріоритетною має стати робота з оцифрування не лише книг, але й інших видів документів. Національний «культурний фонд» значно збагатять оцифровані періодичні, картографічні й нотографічні видання, образотворчі матеріали, листівки, плакати, поштові марки та ін. На жаль, нині в Україні такі цифрові проекти реалізуються надзвичайно рідко, що може призвести до безповоротної втрати унікального документного надбання країни.

Висновки. Одним із найважливіших завдань бібліотек в умовах інформатизації суспільства є збереження історико-культурного надбання народу та поширення культурних цінностей у суспільстві. У національному сегменті мережі Інтернет наявні цифрові колекції, але реалізація бібліотеками проектів такого типу є несистемною, локальною та фрагментарною, здійснюється в недостатніх обсягах, характеризується відсутністю координаційної роботи між бібліотеками. В організації цифрового фонду культурного надбання та історичної спадщини України загальнонаціонального рівня першочергового значення набуває проблема визначення чітких критеріїв відбору різних видів документів для оцифрування. Ця діяльність бібліотек, в якій вони мають величезний досвід, сприятиме зростанню національної самосвідомості, піднесенню відчуття національної гордості за свою історію, культуру, мову, звичаї та традиції.

Перспективи подальшого дослідження. Для якісного формування цифрової колекції історико-культурного надбання України є уточнення критеріїв відбору книжкових видань, а також визначення критеріїв відбору інших видів документів, які слід оцифрувати передусім.

Список посилань

- Евстигнеева, Г. А. (2010). Идеология оцифровки библиотечных фондов на примере ГПНТБ России. *Научные и технические библиотеки*, 12, 43–50.
- Ковальчук, Г. (2004). *Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах: монографія*. Київ: НБУВ.
- Ковальчук, Г. (2007). Рідкісні українські книги в бібліотечних фондах: пам'яткознавчий аспект. *Бібліотечний вісник*, 5, 29–36.

- Ковальчук, Г. (2008). Створення електронних інформаційних ресурсів книжкових пам'яток в НБУВ. *Бібліотечний вісник*, 3, 3–10.
- Ковальчук, Г. І. (2010). Критерії відбору книжкових пам'яток для першочергового поцифрування. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, 28, 141–147. Київ.
- Ковальчук, Г. (2012). Експертиза книжкових пам'яток у бібліотеках: українознавчий аспект. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 21, 403–416. Львів.
- Лобузін, І. В. (2012). Оцифрування історико-культурної спадщини: технологія та управління. *Реєстрація, зберігання і обробка даних*, 14 (3), 104–114.
- Лобузін, К. (2012). Комплексний інформаційний ресурс «Книжкові пам'ятки НБУВ». *Бібліотечний вісник*, 6, 10–14.
- Лосієвський, І. Я. (2013). Документні пам'ятки в бібліотечних збірках: теоретико-методологічні аспекти та сучасна практика. *Вісник Харківської державної академії культури*, 41, 124–134. Харків.
- Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей* (1999), 1068-XIV § розд. I ст. 1. Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>
- Про затвердження Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання* (2016), 437 § розд. II ст. 1–3 Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-16>

References

- Yevstigneyeva, G. A. (2014). The digitization ideology of library collections: using Russian National Public Library for Science and Technology as an example. *Scientific and technical libraries*, 12, 43–50. [In Russian].
- Kovalchuk, H. (2004). *Book heritage (rare and valuable books) in library collections: monograph*. Kyiv: V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. [In Ukrainian].
- Kovalchuk, H. (2007). Ukrainian rare books in library collections: heritage-study aspect. *Library Bulletin*, 5, 29–36. [In Ukrainian].
- Kovalchuk, H. (2008). Creation of electronic information resources of book heritage in Vernadsky National Library of Ukraine. *Library Bulletin*, 3, 3–10. [In Ukrainian].
- Kovalchuk, H. I. (2010). Selection criteria of book heritage for the first priority digitization. *Scientific works of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 28, 141–147. Kyiv. [In Ukrainian].
- Kovalchuk, H. (2012). Examination of book heritage in libraries: Ukrainian-study aspect. *Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 21, 403–416. Lviv. [In Ukrainian].
- Lobuzin I. V. (2012). Digitization of Historical and Cultural Heritage: Technology and Management. *Registration, storage and processing of data*, 14 (3), 104–114. [In Ukrainian].
- Lobuzina, K. (2012). Complex information resource «Book heritage of Vernadsky National Library of Ukraine». *Library Bulletin*, 6, 10–14. [In Ukrainian].
- Losievskiy I. Ya. (2013). Document heritage in library collections: theoretical and

---

methodological aspects and current practice. *Bulletin of Kharkiv State Academy of Culture*, 41, 124–134. Kharkiv. [In Ukrainian].

On Export, Import and Return of Cultural property (1999), 1068-XIV § section I article 1. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>. [In Ukrainian].

Procedure of Selection Manuscripts, Rare and Valuable Editions to State Register of National Cultural Heritage, approved by decree of Ministry of Culture of Ukraine (2016), 437 § section II articles 1–3. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-16>. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 27.02.2019 р.